

ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТ- ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МИГРАЦИЯНИНГ ДРАЙВЕРИ СИФАТИДА

Кадилова Зулайхо

ТДШУ докторанти, PhD

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15194752>

***Аннотация.** Яшил иқтисодиёт экологик тоза ишлаб чиқариш, қайта тикланувчи энергия манбалари, барқарор транспорт ва циркуляр иқтисодиёт каби соҳаларни ривожлантиришни ўз ичига олади. Ушбу соҳаларни ривожлантириш учун юқори малакали мутахассисларга талаб ортиб бормоқда ва бу интеллектуал миграция жараёнларини фаоллаштирмоқда. Мақолада АҚШ, Канада ва Европа мамлакатларининг юқори малакали мутахассисларни жалб қилишга қаратилган махсус дастурлари таҳлил қилинган ҳамда миграция жараёнларини автоматлаштиришга қандай ёрдам бераётгани ёритилган. Малайзия тажрибаси мисолида интеллектуал миграция оқимини самарали бошқариш механизмлари кўриб чиқилган.*

***Калит сўзлар:** яшил иқтисодиёт, интеллектуал миграция, қайта тикланувчи энергия, экологик технологиялар, рақамлаштириш, миграция сиёсати, юқори малакали мутахассислар, миграция дастурлари.*

КИРИШ

Яшил иқтисодиёт атроф-муҳитга зарар етказишни минимал даражага етказадиган қайта тикланувчи энергия манбалари (куёш, шамол, гидроэнергия), экологик тоза ишлаб чиқариш технологиялари, барқарор транспорт (электромобиллар, водород ёнилғиси) ҳамда циркуляр иқтисодиёт (чиқиндиларни қайта ишлаш, ресурсларни қайта фойдаланиш) каби соҳаларни ривожлантиришни ўз ичига олади. Мазкур соҳаларнинг ривожланишида юқори малакали мутахассислар — муҳандислар, олимлар, маълумот таҳлилчилари, экологлар талаб қилинади. Бу эса интеллектуал миграциянинг айнан яшил иқтисодиёт шароитида муҳим аҳамият касб этади.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Тадқиқотчи Ж.Пери иммигрантларнинг маҳаллий иш ҳақиға таъсирини баҳолаш мумкинлигини тадқиқ қилди. Тадқиқотчилар Н.Жаимович ва Х.Сюлар юқори малакалилар миграциясининг жамиятдаги тенгсизликни қисқаришига хизмат қилиши тўғрисидаги ғояни илғари сурдилар. Олимлар Ж.Хант ва М.Гаузирлар юқори малакали кадрларнинг инновация ва тадбиркорликка таъсири масалаларини таҳлил қилдилар. Тадқиқотчи Ж.Хант ўз тадқиқотларида маълумотли иммигрантлар муваффақиятга эришиш кўрсаткичлари анча юқори эканлигини таъкидлайди. Шу ўринда В.Керр, тадбиркор иммигрантлар мамлакатда инновацион жараёнлар ва рақобатбардошликни рағбатлантиришини тадқиқ этган.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Мақолада тадқиқотнинг назарий ва эмпирик усулларида фойдаланилди. Унда сўнгги тадқиқот нашрлари таҳлили берилган, олинган натижалар статистик маълумотлар билан таққосланган. Муаллиф методологиясида тизимли ёндашув, кузатиш, таққослаш, мавҳумлаштириш, идеаллаштириш ва гуруҳлаш усуллари қўлланилган.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Яшил иқтисодиёт шароитида мамлакатлар ўртасида иқтидор эгаларига бўлган талаб борасида тобора рақобатнинг кучайишига олиб келмоқда. Иқтисодий жиҳатдан ривожланган АҚШ, Канада, Австралия ва ЕИ мамлакатлари томонидан иқтидорли кишиларни жалб қилиш бўйича махсус иммиграция дастурлари ишлаб чиқилмоқда. Яшил иқтисодиётдаги асосий интеллектуал миграция йўналишларига Германиянинг IT ва муҳандислик соҳалари учун *Green Card* ва қайта тикланувчи энергия манбаларини ривожлантириш, Канаданинг Express Entry дастури орқали экологлар ва муҳандисларни жалб қилиш, АҚШнинг экологик технологиялар бўйича тадқиқотларга грантлар, стартапларни қўллаб-қувватлаш, Сингапурнинг Global Innovation Alliance орқали яшил стартапларга инвестиция киритиш, Скандинавия давлатларининг барқарор

ривожланиш соҳасидаги мутахассислар учун имтиёзлар яратиш каби дастурларини мисол қилиш мумкин. Бу борада америка компанияларига хорижлик юқори малакалиларни айниқса технологик соҳаларга ишга ёллашга қаратилган АҚШнинг Н-1В виза дастури, хорижлик юқори малакали мутахассисларга яшаш рухсатномаси ёки фуқаролик, интеграцияга мойил меҳнат бозорида ишлаш ҳамда ижтимоий хизматлардан фойдаланиш каби имкониятлари учун ишлаб чиқилган Канаданинг Express Entry , оилалар бирлашуви, ЕИ мамлакатлари орасидаги эркин мобиллик, мазкур мамлакатларда яшаш ва ишлаш имконияти каби қулайликларни берувчи ЕИнинг “мовий картаси”, мамлакатда яшаш ҳуқуқи ёки фуқароликни даъво қилиш имконини берувчи Австралиянинг “малакали миграция дастури”, ижтимоий фанлар, техника, рақамли технологиялар, тиббиёт, санъат ва маданият соҳасидаги хорижлик иқтидорли мутахассислар ва лидерларни мамлакатга кириб келишини осонлаштиришга қаратилган Бирлашган Қиролликнинг “глобал талант виза”лари интеллектуал иммиграция жараёнларини фаоллаштиришда алоҳида аҳамият касб этмоқда. Хусусан, 65%и ИТ кадрлар бўлган АҚШнинг Н-1В визаси 2023 йилда 386 минг нафар мутахассисга тақдим этилиб, уларнинг 34%и бакалавр, 22,%и магистр, 8%и докторлик, 4%профессионал ва 32%и номаълум даражали, ўртача иш ҳақи йилига 118 минг АҚШ долларига тенг бўлган мутахассислар бўлган. Мазкур виза эгаларининг 72,3%и хиндистонликлар ва 11,7%и хитойликлар бўлган. Канаданинг Express Entry system дастури эса, 2024 йилда 110,7 кишига мамлакатда яшаш ва ишлаш имкониятини беришни режалаштирган, бу аввалги йилга нисбатан 30 мингтага кўп. ЕИнинг “мовий картаси” эса, 2022 йилда 82 минг нафар ЕИдан ташқари мамлакат фуқароларига тақдим этилган бўлиб, уларнинг чорак қисми хиндистонликлар, деярли 10%и россияликлар, 7%и белорусияликлар ва 6,5%и туркияликлардан иборат бўлган. Ўз навбатида фан, таълим, техонлогиялар ва илмий тадқиқот соҳаси мутахассисларига тақдим этилган Бирлашган Қиролликнинг “Global Talent” визаси эгаларининг аксарияти

ушбу мамлакатда карьера қилиш ва профессионал фаолияти борасидаги кенг имкониятлардан фойдаланишни мақсад қилган.

Айниқса рақамлашув жараёнлари авж олган бир замонда рақамли платформалар ва маълумотлар базаси мутахассисларга хориждаги яшил иқтисодиёт соҳасида иш топишга ёрдам берса, ҳукуматларга эса, миграция жараёнларини автоматлаштириш имконини беради. Бу борада экологик соҳадаги мутахассисларни жалб қилиш учун *Talent Visa Portals* онлайн тизими, визаларни автоматик бериш, мигрантларнинг малакасини баҳолаш да *блокчейн ва сунъий интеллект*дан фойдаланилиши яққол намуна бўла олади. Рақамлаштириш шароитида *таълим платформалари билан бирга турли касбий платформалар ва ижтимоий тармоқларнинг* ривожланиши ҳам турли мамлакатлардаги интеллектуал мигрантларни ва иш берувчиларни яқинлаштирмоқда. Хусусан, йирик компаниялар томонидан юқори малакали кадрларни ёллаш борасида LinkedIn каби платформалардан кенг фойдаланилади. Мазкур платформа иш берувчи ва ишчини учраштириш билан бирга таълим хизматларини кўрсатиш, халқаро меҳнат бозоридаги вакансиялар ва иш ҳақи ҳолати бўйича таҳлиллар ўтказиш, платформа фойдаланувчиларига хорижлик ҳамкорлардан тавсияномалар олиб бериш, ҳамфикрларнинг манфатларидан келиб чиққан ҳолда уларни гуруҳлаш ва уларга профессионал тажриба алмашув имкониятини яратиш каби хизматларни кўрсатиш эвазига интеллектуал кадрларнинг халқаро миграциясига тўртки бермоқда ва унга етакловчи босқичларни енгиллаштирмоқда. Бугунги кунда 1 миллиарддан ортиқ киши мазкур тармоқда рўйхатдан ўтган, уларнинг 875 миллион нафари платформадан фойдаланади. 67 миллиондан ортиқ компания рўйхатдан ўтган ушбу платформада ҳар дақиқада 6 киши ишга ёлланади. Унинг энг фаол фойдаланувчилари АҚШ, Хиндистон, Бразилия, Хитой ва Индонезияда жойлашган. Google эса, 23,3 миллион нафар обуюначилари билан LinkedInнинг энг йирик компанияси ҳисобланади.

Шу ўринда яшил иқтисодиёт шароитида интеллектуал миграция жараёнларида донор мамлакат сифатида иштирок этаётган мамлакатлар ҳам

мазкур жараёндан самарали фойдаланмоқдалар. Хусусан, Малайзия ҳукумати билим олишга интилувчан ёшлар ва олимлар учун мамлакат ичида турли стипендиялар, грантлар ҳамда молиялаштириладиган илмий тадқиқот лойиҳаларини фаол тарзда таклиф этмоқдалар. Ҳукумат олий таълим муассасаларини кўпайтириш, уларда таълим сифатини халқаро стандартга олиб чиқиш, жозибадор имкониятларни кўпайтириш мақсадида университетлар ва хусусий сектор ўртасидаги алоқаларни ривожлантириш, хориждаги иқтидор эгаларини қайтариш мақсадида технологиялар, муҳандислик ва соғлиқни сақлаш каби соҳалардаги R&D, яъни тадқиқотлар ва уларни молиялаштириш имкониятларни кенгайтиришга эътибор қаратмоқда. “Ақлий салоҳият оқими”ни юзага келишидаги сабаб ва омилларни ҳисобга олган ҳолда АКТ, ишлаб чиқариш, яшил иқтисодиёт, молия каби тармоқларда юқори суръатларда ўсишга эришиш мақсадида мамлакат иқтисодий муҳитини барқарорлаштиришга қаратилган иқтисодий трансформация дастурларини амалга ошириш, билим ва кўникмалар алмашинувини таъминлаш мақсадида хориждаги малайзияликлар ва мамлакатдаги мигрантлар учун миграция сиёсатини енгиллаштиришмоқда. Шунингдек, хориждаги диаспоралар билан ишлашда ҳамкорлик платформаларини ташкил этиш, улар учун ватанларидаги мавжуд имкониятлардан мунтазам равишда хабардор қилиш ва уларнинг миллий иқтидиёт тараққиёти учун ҳисса қўшишларини рағбатлантирмоқда. “Ақлий салоҳият оқими”нинг иқтисодий-ижтимоий омилларини ҳисобга олган ҳолда, малакали ишчи кучи танқислиги муаммосига учраган соҳаларда шахсий ҳаёт ва иш мувозанатини таъминлаш, иш ҳаққиларини ошириш ҳамда меҳнат қилиш шароитларини яхшилашга уринмоқда.

Бу борада Малайзияда MyHeart платформаси ташкил этилган бўлиб, у хориждаги юқори малакали малайзиялик ишчилар ва талабалар билан алоқа ўрнатиш, маҳаллий юқори малакали малайзияликлар учун ўз билим ва тажрибаларини намоён этиш ва алмашиш, глобал миқёсдаги иқтидорли кишилар учун мамлакатда иш ўринларини ва имкониятларни тақдим этиш ҳамда

хориждаги малакали малайзикларни ватанларига қайтириш каби вазифаларни ўзида мужассам этган. The Returning Expert Programme (REP)- давлат дастури эса, хориждаги малайзиялик мутахассисларни ватанига қайтариш ва мамлакат иқтисодиётига хисса қўшишига ундовчи дастур ҳисобланади. “Ақлий салоҳият оқими”га қарши курашга қаратилган мазкур дастур хорижда уч йилдан ортиқ ишлаган юқори малакали мутахассисларга 5 йил давомида даромад солиғидан 15%лик имтиёз бериш, шахсий буюмларини олиб киришда солиқ имтиёзлари ҳамда маҳаллий автомобиль сотиб олишда акциз солиқларидан озод қилиш, хорижлик турмуш ўртоғи ёки фарзандларига доимий резидентлик мақомини олишни енгиллаштириш каби рағбатларни таклиф этади. Д. Каприо бошчилигида тадқиқотчиларнинг кўрсатишича, мазкур дастур хориждаги юқори малакали малайзияликларнинг тахминан 40%-70%ини қайтариш имконини беради, унинг соф фискал молиявий самарадорлиги ҳар бир талабгор учун минус 6900доллардан плус 4200 долларни ташкил қилади. Яъни ҳар бир талабгор учун 6900 доллар сарфланади ва 4200 доллар фойда кўрилади. Мазкур дастурда иштирок этмоқчи бўлиб ҳужжат топширган хориждаги малайзияликлар сони ҳар йили мамлакатдан чиқиб кетаётган мигрантларнинг 25%ини ташкил қилади. REP бўйича қайтиб келганларнинг 75%и Малайзия даромадларининг энг юқори 1%ини ташкил қилади. Шунингдек, мазкур тадқиқот доирасида қамраб олинган талабгорларнинг 48%и бакалавр, 42%и магистр ва 7%и илмий даражалилардан иборат бўлиб, уларнинг ўртача иш стажи 7,3 йилни ташкил қилган. Дастур доирасида Бирлашган Қиролликдан қайтиб келаётганларнинг эса, 51%и магистр бўлиб, АҚШ ва Бирлашган Қиролликдан даъво қилувчиларнинг 13%и илмий даражали кишилар ташкил қидади. Қайтиб келаётганларнинг ярмидан кўпи техник экспертлар, 36%и ўрта даражадаги ва 12%и юқори даражадаги менежерлар бўлиб, уларнинг 30%и бизнес хизматлари ҳамда 10%дан АКТ, ишлаб чиқариш, соғлиқни сақлаш, электроника, газ ва энергетика соҳаларида иш билан банд бўлган. Шунингдек, 2012 йилдаги маълумотларга кўра, репатриантларнинг хориждаги даромади ўртача 120 минг АҚШ долларини ташкил қилган бўлса,

қайтиб келгач уларнинг ўртача даромади 137 минг АҚШ долларини ташкил қилган. Уларнинг даромади маҳаллий малайзияликларнинг ўртача даромадидан 8 баравар катта бўлган. Шу ўринда малайзияликлар учун ўртача даромад АҚШда 106 минг АҚШ долларини ташкил қилган бўлса, Қиролликда 80 мингни ташкил қилган. Шундай бўлишига қарамасдан АҚШ ва Қиролликда “REP” дастуридан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлганлар сони 490 ва 611 кишини нисбатини ташкил қилса, талабгор сифатида иштирок этаётганлар йилига атиги 95 ва 185 киши нисбатини ташкил қилади. 2001-2010 йилларга қадар Expert Scheme номи остидаги мазкур йўналишда 750 киши, REP дастури доирасида эса, 2011 йилдан бери 11 мингга яқин малайзияликлар ватанига қайтган. Шунингдек Малайзия ҳукуматининг Residence Pass-Talent (RP-T) — номли юқори малакали мигрантлар учун 10 йиллик янгиланадиган визаси эса, узоқ муддатли стратегияда Малайзия иқтисодиётига хисса қўшмоқчи бўлганлар учун берилади. Мазкур дастурда Малайзияда камида уч йилдан бери ишлаётган Employment Pass рухсатномасига эга бўлган, камида икки йилдан бери даромад солиғи тўлаётган, ойига камида 15 000 ринггит даромадга эга бўлган, камида бакалавр даражасига эга бўлган, 5 йиллик иш тажрибасига эга мигрантларга берилади.

Малайзиянинг Иқтисодий трансформациялашув мақсадларига хизмат қилувчи Scholarship Talent and Retention (STAR) дастури эса, мамлакатдаги иқтидорли тадқиқотчиларни ушлаб қолишга қаратилган бўлиб, дастур иштирокчиларига нафақат давлат корхоналарида, балки Малайзиянинг 12 та миллий иқтисодий зоналаридаги молия, машинасозлик, нефть кимёси каби хусусий корхоналарда ишлаб, ўз тадқиқотларини амалга ошириш учун молиялаштириш маблағлари ёки стипендиялар тақдим этилади. Бундай имконият тадқиқотчиларга амалиёт билан боғланган ҳолда ўз тадқиқотларини амалга ошириш имкониятларини кенгайтириш ва молиявий рағбатлантириш олиш, корхоналарга эса, университетларнинг иқтидорли битирувчиларини жалб қилиш каби афзалликларни беради.

Таъкидлаш жоизки, Малайзияда “ақлий салоҳият оқими” муаммосига қарши курашишда ҳукумат томонидан мамлакатда олий таълим тизимини кенг қўламда халқаролашувига эришиш ва мамлакатда инсон капиталини ривожлантириш орқали мамлакатдан чиқиб кетган юқори малакали кадрларни қайтариш ва потенциал мигрантларнинг чиқиб кетишини олдини олишга қаратилган узок муддатли стратегия асосида фаолият кўрсатмоқда. Бу борада олиб борилаётган саъй ҳаракатлар ҳали кутилган даражада натижа бераётгани йўқ, аммо мамлакатда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш, юқори технологияларга, яъни яшил иқтисодиётга, асосланган иқтисодиётга ўтиш, инсон капиталининг ортиши каби жараёнлар жадаллашган бўлиб, бу натижалар кейинги йилларда мамлакатда “ақлий салоҳият оқими” муаммосининг чуқурлашувини олдини олишга хизмат қилиши муқаррар.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Яшил иқтисодиёт нафақат атроф-муҳитни ҳимоя қилиш ва барқарор ривожланишни таъминлаш, балки интеллектуал миграция жараёнларини рағбатлантиришда ҳам муҳим ўрин тутмоқда. Ривожланган давлатлар ушбу соҳаларни ривожлантириш мақсадида юқори малакали мутахассисларни жалб қилиш учун турли миграция дастурларини амалга оширмоқда. Бу жараён рақамлаштириш орқали янада тезлашиб, онлайн платформалар, сунъий интеллект ва блокчейн технологиялари мутахассисларнинг глобал меҳнат бозорига кириб келишини енгиллаштирмоқда. Шундан келиб чиққан ҳолда, интеллектуал миграцияни тартибга солувчи миллий стратегияни ишлаб чиқиш – юқори малакали мутахассисларни жалб қилиш ва уларни мамлакатда ушлаб қолиш чораларини кўриш, яшил иқтисодиёт учун малака ошириш дастурларини ривожлантириш – маҳаллий мутахассислар малакасини ошириш ва интеллектуал кадрлар оқимини камайтириш, рақамли платформалардан фойдаланишни кучайтириш – меҳнат бозоридаги талаб ва таклифни мувофиқлаштириш учун технологик ечимларни жорий этиш муҳим аҳамият касб этади.

REFERENCES

1. Кадилова З. А. Миграция через образование ведет к " утечке мозгов" //Экономическое обозрение. – 2019. – №. 11(239).С.18-25.
2. Kadirova Z. Professionallarning xalqaro mehnat migratsiyasini tartibga solishning asosiy tamoyillari //Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. – 2024. – Т. 2. – №. 8.В.1117-1120.
3. Kadirova Z.A.Regulation of International Intellectual Migration//American Journal of Economics and Business Management.– 2024. – №. 7.
4. Kadirova Z.A. Intellectual migratsiyani tadqiq etishning konseptual asoslari// MARKAZIY OSIYODA JAMIYAT, GENDER VA OILA.-2024.-№. 3.В.14-20.
5. Olimov M., Grote J., Gharleghi B. Turning brain drain into brain circulation in Central Asia //Dialogue of Civilizations Research Institute. Volkswagen Foundation. – 2020. – Т. 19.;
6. Кадилова З. А., Газиева С. С. Интеллектуал миграция ва унинг хусусиятлари //XXI Asr: Fan va ta'lim masalalari (XXI Век: Вопросы науки и образования). – 2024. – Т. 2. – №. 2. – С. 1-23.
7. G.Peri. Do immigrant workers depress the wages of native workers? ? IZA World of Labor 2014: 42.P.5
8. Nir Jaimovich, Henry Siu. High-Skilled Immigration, STEM Employment, and Non-Routine-Biased Technical Change. NBER Working Paper No. 23185.February 2017. Massachusetts 2017. P.25.
9. J. Hunt, M. Gauthier-Loiselle. How Much Does Immigration Boost Innovation? NBER Working Paper No. 14312 September 2008 JEL No. J61,O31. P.2.
10. J.Hunt. Which immigrants are most innovative and entrepreneurial? Distinctions by entry visa. Working paper 14920. National bureau of economic research.2009. P.26-27
11. Sari Kerr, W.Kerr. Immigrant Entrepreneurship. Measuring Entrepreneurial Businesses: Current Knowledge and Challenges.USA.2017.P.237-239.

12. Del Carpio X. V. et al. Global migration of talent and tax incentives: evidence from Malaysia's returning expert program //World Bank Policy Research Working Paper. – 2016. – №. 7875.
13. Characteristics of H-1B Specialty Occupation Workers Fiscal Year 2023 Annual Report to Congress October 1, 2022 – September 30, 2023 March 6, 2024. P. 9, 13.
// https://www.uscis.gov/sites/default/files/document/reports/OLA_Signed_H-1B_Characteristics_Congressional_Report_FY2023.pdf
14. How Do Express Entry Draws In 2024 Compare To 2023?//
<https://immigtoronto.com/how-do-express-entry-draws-in-2024-compare-to-2023/#:~:text=According%20to%20the%20plan%2C%20Express%20Entry%20will%20be,when%20it%20was%20allocated%20a%20target%20of%2082%2C800.>
15. Residence permits – statistics on authorisations to reside and work.Eurostat statistics explained// https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?oldid=539496#EU_Blue_Cards_issued_to_highly_qualified_non-EU_citizens
16. Linkedin Statistics 2024 | Monthly Active Users Stats, Facts.
17. Over 10,000 Malaysian talents returned home under Returning Expert Programme// <https://serv.com.my/2024/03/25/over-10000-malaysian-talents-returned-home-under-returning-expert-programme/#:~:text=KUALA%20LUMPUR%2C%20March%202025%20%E2%80%94%20total%20of,since%202021%2C%20the%20Dewan%20Negara%20was%20told%20today.>